

Obres i artistes de França i dels Països Baixos a Catalunya al voltant de 1400. Manuscrits il·luminats, pintura sobre fusta, vitralls, brodats i tapissos

Rafael Cornudella

El primer matrimoni de l'infant Joan, el primogènit d'Aragó, havia de ser amb una princesa de França, Joana de Valois, filla del rei Felip VI. De camí cap a Perpinyà, on s'havia de celebrar la boda, Joana va haver de detenir-se a Béziers, on se li va declarar una greu malaltia. Assabentat de la notícia, el primogènit, disfressat i acompanyat de trenta cavallers, va cavalcar ràpidament cap a la ciutat llenguadociana on va veure per primera i darrera vegada la princesa: «pur romanticisme», com apuntava Rafael Olivar.¹ Un any més tard arribà una altra proposta de matrimoni, amb Mata d'Armanyac (Mathe d'Armagnac), filla del comte d'Armanyac. El casament per poders se celebrà el març de 1373 al castell de Lautrec, i les bodes a la catedral de Barcelona, el mes d'abril. Després d'uns cinc anys d'excel·lent convivència, la pacífica i malaltissa Mata morí, el 1378. Dos anys més tard el rei i el primogènit tornaven a sospesar propostes de matrimoni. L'any 1380 Joan es casà, al castell de Perpinyà, amb Violant (Yolande) de Bar, una tercera princesa francesa, aquest cop contra el desig del seu pare, que hauria volgut unir-lo amb Maria de Sicília. Joan, que començà a regnar el 1387, va sentir sempre un gran afecte per Violant, que va exercir una influència evident tant en la forma de vida i els usos culturals de la cort com en els afers de govern i en la diplomàcia.² Tant és així, que l'aragonesa Maria de Luna, esposa de Martí l'Humà, després de la mort del seu cunyat sentenciava, en una carta al rei d'Anglaterra i amb una fórmula avui cèlebre entre els historiadors: «havia muller francesa e era tot francès».³

Algunes de les opcions profranceses de Joan el Caçador contrasten sonorament amb les reserves del seu pare, com ara l'adhesió a la causa del papa Climent VII d'Avinyó, abandonant la política d'«indiferència» davant del Cisma de l'Església que havia mantingut el rei Pere. Però en el terreny cultural les predileccions de Joan el Caçador –sempre secundades per la seva companya Violant– només representen un moment d'especial intensitat pel que fa a l'emmirallament en la cultura de la cort reial de França. Més enllà de les conjuntures polítiques, l'obertura cultural cap a França fou una constant abans i després del regnat de Joan el Caçador,⁴ ja fos a través del veí Llenguadoc o bé enllaçant directament amb París i els territoris de la *langue d'oïl*. Com tantes altres corts europees, la cort catalanoaragonesa se sentí permanentment atreta pels models culturals patrocinats pels reis i els prínceps de la casa de Valois. En temps de Carles V de França, dels seus poderosos germans –els ducs de Berry, d'Anjou i de Borgonya–, i durant el regnat del problemàtic Carles VI, la política de prestigi i la gran acció de mecenatge dels reis i prínceps de la flor de lis sintonitzaven amb l'extraordinari dinamisme creatiu dels artistes de la França septentrional, especialment dels territoris del nord, dels flamencs –el comtat de Flandes,

malgrat les seves pulsions centrífugues, era part del regne de França— i d'altres artistes dels Països Baixos. La capacitat increïble d'aquests territoris de l'eix francoflamenc —o potser millor, franconeerlandès— d'exportar models i obres, però també artistes, juntament amb la demanda catalana, fou sens dubte el principal factor que explica la renovació de les arts figuratives a Catalunya a l'entorn del 1400.

Expressió combinada de les virtuts aristocràtiques de la *liberalitas*, la *magnificentia* i l'*splendor*, l'intercanvi de regals era un hàbit característic de les corts i, en el cas específic de les connexions entre França i la Corona d'Aragó, un repàs sumari d'alguns d'aquests episodis de seguida posa en relleu el lideratge cultural francès. La gamma dels possibles obsequis era extensa: cavalls, animals per a la caça, animals exòtics, relíquies, joies, peces d'orfebreria i tota mena d'objectes sumptuaris, i per descomptat llibres, que podien ser objectes de gran luxe, escrits en pergami i luxosament il·lustrats i enquadernats. Joan de França, el duc de Berry —que en primeres núpcies s'havia casat amb Joana d'Armanyac, germana de Mata, i d'altra banda era oncle de Violant de Bar— va tenir un paper crucial en aquest terreny. Posem algun exemple, sense exhaurir el material conegut. L'any 1383 l'infant Joan, el primogènit d'Aragó, comunicava al duc de Berry que li enviava «dos rocins genets, un mortadel, una adarga, un bacinet, [y] un tragacet ab uns sperons, per que per amor nostra cavalquets a la geneta», i li donava les gràcies per la Bíblia i el *De Civitate Dei* que li havia demanat, afegint si li podia remetre també l'altra part de la Bíblia i un *Tit Livi*.⁵ El desembre del mateix any l'infant Joan escrivia al camarlenc del rei de França pregant-li que li enviés bons llebrers de Bretanya i també «lo libre dels miracles de madona santa Maria, qui fou del rei de França, a qui Deus perdó».⁶ L'esposa de Joan, Violant de Bar, es mostra tant o més activa en la recerca de llibres, insistint particularment en la literatura francesa. El març de 1383, per exemple, li agràia al seu oncle, el duc de Berry, la tramesa del *Roman de la Rose*, «lo qual és fort bo e bell».⁷ El mateix any, a l'octubre, Violant demanava al seu espòs que li enviés dos llibres en francès, «lo un es del rey Meliadux [Meliadus] e del bon cavaller sens pahor [le *Bon Chevalier sans Peur*] e de Gurin lo cortes [Gurion le *Courtois*] e de Donahi lo ros [Danain le *Roux*] ab altres cavallers molts, e l'altre es de Tristany astoriat [és a dir, il·luminat]».⁸ Deu anys més tard (agost de 1393), per posar un altre exemple, Joan el Caçador comunica al duc de Berry que li envia la desitjada pedra *betzar*, bona contra tot tipus de verí, juntament amb dues mules i cinc camells, així com el llibre de Marco Polo.⁹

A més dels reis i prínceps de la casa de Valois, cal tenir presents les relacions amb altres nobles francesos, incloent els grans senyors meridionals, els comtes d'Armanyac —ja hem vist que el duc de Berry i Joan el Caçador es casaren respectivament amb les germanes Joana i Mata d'Armanyac— i els comtes de Foix. Unes relacions condicionades, certament, pels vaivens i avatars polítics de l'escenari extremadament conflictiu de la França immersa en la Guerra dels Cent Anys. Si hem de jutjar per la correspondència, un moment especial en les relacions de Joan i Violant amb el carismàtic i inefable Gastó Febus es detecta en els darrers anys de vida del príncep llenguadocià i bearnès (mort l'agost de 1391).¹⁰ L'any 1389, per exemple, el rei d'Aragó escrivia al comte de Foix anunciant-li que li remetia el rossí blanc que li havia demanat —«lo qual havem cobrat de nostre car frare lo duc de Montblanch», és a dir, l'infant Martí— i pregant-li que ell li enviés el *Livre de la Chasse*, «lo libre que vos

havets fet de la caça o trellat de aquell». A la vegada desitjava que li remetés dos llebrers —«no dels pus grans mas ben leugers»— i dos dels seus músics o ministrers, «Ubalin» i «Johani», amb llurs instruments. Música, cacera, lectura de llibres francesos: la carta resumeix a la perfecció quines eren les coses que més entusiasraven els reis Joan i Violant. Al mateix comte de Foix, la reina li agràia uns mesos més tard l'expedició de «lo libre molt bell e bo de Guillem de Maixaut» (Guillaume de Machaut), promentent-li que li tornaria després d'haver-lo llegit.¹¹

L'exemplar del *Livre de la Chasse* que el comte de Foix trameté al rei Joan no estava il·lustrat: en una carta que li envià el 28 d'abril de 1389, Joan acusa recepció de l'obra i li diu que la fa il·luminar perquè s'entengui millor.¹² No resulta fàcil identificar algun d'aquests llibres, esmentats a la correspondència, amb exemplars conservats. Sabem, per exemple, que les obres de Guillaume de Machaut ja eren conegudes a la cort catalanoaragonesa abans que hi pervingués l'exemplar prestat per Gastó Febus, però la correspondència suggereix que aquest exemplar devia ser millor i més complet. De fet, és molt possible que a la mort del comte de Foix no se li hagués tornat el llibre, i també és ben probable que es tractés del famós «còdex Vogüé», conservat avui al Corpus Christi College de Cambridge¹³ (cat. núm. 1). Datable entre 1363 i 1377, es tracta de la còpia més antiga i textualment acurada que tenim d'aquestes obres, i està profusament il·luminat pel Mestre de la Bíblia de Jean de Sy, amb contribucions del Mestre de la Coronació de Carles V, el Mestre de Jean de Mandeville i el Mestre de les *Grandes Chroniques* de Carles V.¹⁴

Tenim moltes dades sobre el gust i el consum musicals a la cort de Joan i Violant, i també sobre els trobadors, xantres i ministrers que reclutaren, molts d'ells francesos, flamencs o alemanys.¹⁵ No cal insistir ara que la incorporació de l'*ars nova* musical fou un fenomen paral·lel al de l'*aggiornamento* cultural en l'àmbit de les arts figuratives, amb la salvetat, naturalment, que Joan i Violant prestaren molta més atenció a la música i a la poesia que a les arts visuals. Pel que fa a l'àmbit de la il·luminació del llibre tenim més aviat poques dades sobre les iniciatives de Joan i de Violant, mentre que estem més ben informats sobre les del seu germà Martí l'Humà i de la seva esposa Maria de Luna, això sí, després de pujar al tron. Tampoc no disposem d'un inventari de les biblioteques de Joan o de Violant, mentre que tenim l'inventari *post-mortem* dels béns mobles de Martí, inclosos per descomptat els llibres. Els pocs llibres il·lustrats que es conserven i podem relacionar amb més o menys certesa amb la promoció de Martí —el més cèlebre és el *Breviari* conservat a la Bibliothèque nationale de France— demostren que els il·luminadors al seu servei, la major part catalans i valencians, tingueren accés a una gamma significativa de models francesos i francoflamencs. Ara bé, hi hagué algun il·luminador procedent d'aquest àmbit que arribés a treballar per al rei i que pogués influir els il·luminadors autòctons? Els documents fins avui exhumats no semblen donar-nos la clau. Un il·luminador francès anomenat «Johanni», que havia promès treballar per al rei Martí, va fugir per posar-se al servei de l'arquebisbe de Saragossa, la qual cosa va motivar una carta del rei al prelat, datada de l'abril de 1403, on li demanava que fes tornar el francès. Però no sabem res més de l'afer i l'episodi és relativament tardà. Altres dades, esparses, sobre la presència d'il·luminadors francesos, són difícils d'avaluar, com un contracte d'afermament, autoritzat a Barcelona el 16 d'agost de 1389, en virtut del qual un «Stephanus Truilini, illuminator tam de penna quam de pinsello, oriundus de Villa Nova Regis